

Irodalmi élet

a római császárság első századában.

— Felolvasatott a szakosztálynak ez évi április 25-iki ülésén. —

A római birodalom történetében a Kr. u. első század a császári kormányforma megszilárdulásának kora. Ekkor dőlt el véglegesen, hogy a birodalom a monarhiára teljesen megérett; hogy a kik még mindig a régi szabad köztársaságról álmodoznak, csakugyan balga ábrándozók; hogy a császárság az egyetlen kormányforma, mely a rengeteg kiterjedésű világbirodalmat erős kézzel összetartani tudja. Csodálatos ebben csak az, hogy maguk a rómaiak az idők fejlődését megérteni soha sem tudták és e monarhikus törekvéseket nem a természetes fejlődés következményeinek, hanem a köztársaság ellen intézett merényletnek nézték. De úgy látszik, hogy ez a tünemény a néplélek természetében leli magyarázatát s némi részben ma sem ismeretlen; csakhogy monarhikus kormányformák helyett demokratikus, vagy éppen republikánus szervezetek alakítását czélozza, a mi a hatalom birtokosai részéről épp oly merényletnek tekintetik, mint Rómában a császárság megalapítása. Pedig a Kr. e. I. század története a Gracchusoktól az actiumi csatáig folyton és állandóan erre figyelmeztette a rómaiakat s az erre következő Kr. u. I. század megmutatta, hogy a mi előre látható volt, nemcsak bekövetkezett, hanem olyan formát öltött, hogy 500 éven át biztosította a birodalom fenmaradását.

A császárság kialakulását tehát olyan politikai fejlődésnek kell tekintenünk, mely egyedül volt természetes és — bátran hozzátehetjük — egyedül üdvös és biztos a birodalomra nézve. Ugyan képzeljük el, hogy mit csinált volna a két consul, kiknek hivatala egy évig tart, akkor, mikor az egyiknek Judaeában, vagy Syriában, a másiknak Germaniában kell hadakoznia s a birodalom népeinek érdekeit védelmeznie, akkor, mikor otthon nincs senki s pártoskodás és szocziális forrongás tartja folytonos izgatottságban az örök város népeit. Mert azt az állapotot, mikor az egyik 9 éven át Galliában tartózkodik, a másik pedig feléje se néz provinciájának, mikor a légiók nem a birodalom külső ellenségei ellen, hanem egymás ellen kénytelenek harcolni, mikor a köztársasági kormányforma védelme alatt hatalmas oligarhák igyekeztek a nép, a csőcselék segítségével a főhatalmat

kezükbé keríteni, monarhiát alapítani: a polgárháborút csak nem tartjuk természetes állapotnak. Ezekből a polgárháborúból tehát megizmosodva került ki Róma, megszerezve azt a hatalmat, mely képessé tette a meghódított világ kormányzására. Politikai tekintetben tehát ez a kor nem jelent hanyatlást.

A császárság további történetében csak azok a szélsőségek nem természetesekek, melyek az egyes személyeknél, Tiberiustól Domitianusig, mutatkoznak. Lehetséges, hogy a még mindig nem elég biztos császári trónnak minél szilárdabbá tételéről volt szó; lehet, hogy a hatalom birtokosait elragadta a fény, a pompa, az emberek szolgálatakrakészsége, a hatalom nagysága; az uralkodók kevesebb egyéni jó tulajdonsággal léptek a hatalom polczára: annyi bizonyos, hogy ezeknek uralkodása az egész római birodalomra, de különösen a római társadalomra nyomasztó, kimerítő, bomlasztó hatással volt. Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho és Vitellius, meg Domitianus uralkodása mind politikai, mind társadalmi tekintetben lesújtó volt Rómára és a birodalomra. De azért helytelen volna magát az intézményt támadni akkor, mikor a személyekben van a hiba; császároknak uralkodása rettegést, a szabadszólás elnyomásával általános csüggedést, majdnem kétségbeesést keltett s ez azt mutatja, hogy méltatlanok voltak arra, hogy a művelt világ urainak nevezessenek. Különösen igaz ez állítás akkor, ha a jobb császárok uralkodását vizsgáljuk, mely valóságos üdülésnek látszik a hosszú elnyomatások és szenvedések után. Domitianus alatt — mondja Tacitus — külön fokozata volt a nyomorúságnak az, hogy láttunk és láttattunk, hogy sóhajtásainkat is feljegyezték, hogy annyi ember elsápadásának megjegyzésére elég volt az a kegyetlen arc és az a vörös szín, melylyel elpirulását leplezni tudta. Ez a kegyetlen és gyanakvó természetű uralkodó minden jóra való emberben ellenséget, titkos összeesküvőt látott, a mi vérengzésre, gyilkolásra ragadta s mindezekből végre csak úgy tudott megszabadulni a birodalom, hogy a zsarnokot megfojtották. Igaza van Tacitusnak, hogy a római nép nagy bizonyítékát adta türelmének szörnyű uralkodója alatt. „Valamint a régi kor látta a szabadság túlzásait, úgy szenvedtünk mi a szolgaság végleteiben, midőn a titkos kémkedés még a beszéd és hallás által való közlekedéstől is megfosztott bennünket. Emlékező tehetségünket is elveszítettük volna szavunkkal együtt, ha annyira hatalmunkban állana feledni, mint hallgatni.“ Valóságos lidércnyomástól szabadult meg az állam Domitianus halálával. Nunc demum redit animus, mondja Tacitus, Nerva uralkodása kezdetén.

Ugy látszik azonban, hogy belsőleg mégis ez alatt az idő alatt készült el az imperium egészen. Az egyéneknél már kitombolta magát az intézmény s a császárok életében már nemcsak az egyéni jó, vagy

rossz, hanem a közérdek is tekintetbe jöhetett. Személyüket többé nem kellett félteni, nem kellett folyton remegni és így Domitianus halála után Nerva (96—98 Kr. u.) és Trajanus (98—117) uralkodása alatt elkövetkezett a császárság fénykora.

Nerva alatt derül fel újból a szabadság hajnala. Szelíd uralkodása a hosszas zsarnokság után valóságos enyhület volt, mint üdítő, nyári eső a tartós szárazság után. Ezen az úton haladott Trajanus, kit a *legjobb* melléknévvel tüntettek ki népei. Békében is, háborúban is sokat tett a birodalom nagyságáért. Véglegesen helyreállította a rendet, megszüntette a remegést és tekintélyt szerzett az államügyek vezetésével foglalkozó tanács testületének, kiüzte a titkos besúgókat, feljelentőket, jogokat adott a népnek. E mellett Dacia meghódításával ránk nézve is emlékeztetessé tette nevét, birodalmához csatolta azt a földterületet, mely honfoglaló őseink örökségeül hazánk egy részét teszi. Utódja Hadrianus (117—138) mint a zajtalanul munkálkodó jó gazda, először is számba vette mi je van; a birodalom ama tartományait, melyeknek megtartása erő- és pénzáldozatot kívánt, vagy a nagy távolság miatt túlságosan nehéznek látszott, egyszerűen elejtette s csak annak megtartására szorítkozott, a mit teljesen biztosíthatott. Ebben aztán megnyugodva élvezte a béke áldásait. Ő a legelső az összes eddigi császárok között abban, hogy valóságos császári udvart tartott maga körül, melyben a birodalom méltóságának megfelelő fény és pompa helyet találhatott, a nélkül, hogy dobzódó fényűzésbe vagy pazarlásba merült volna. A tudományok, művészetek és irodalom fejlődésnek indul s a jólét Róma falain kívül is terjedni kezd, mert a császár különös gondot fordított arra, hogy birodalma országait megismerve, mindenütt éreztesse a közműveltség előmozdítására irányuló törekvéseit.

Az a nagy különbség, mely a zsarnok császárok évei és a császárság fénykora között mutatkozik, politikai szempontból még jobban megerősíti azt az állítást, hogy a császári kormányforma most már teljesen kialakult és megszilárdult. Társadalmi tekintetben azonban lehetetlen a hanyatlást nem éreznünk. A zsarnokok alatt tiltva volt a szabad szó s a jobb kor kezdetén már kimerült az erő, a hosszas elnyomás puhává, lanyhává tette a lelkeket. A régi római társadalom egészen átalakult, képe megváltozott, de jelleme is.

A császárság csendet, nyugalmat, biztonságot és rendet teremtett, a mely a közművelődésre nagy hatással volt. Mindent könnyen és gyorsan meg lehetett szerezni, nemcsak a mindennapi élet szükségletét, hanem azt is, a mi lélek számára való. Valami felületesség, könnyelműség uralkodik tehát az egész kor szellemi nívóján, melyből csak egyesek emelkednek ki, mint óriások. Mintha hiányoznék

a jövő állandó hite és reménye s az ember csak jelen biztos könnyűségeinek élvezetére nézne: nincs meg az emberekben a jellem szilárdsága, az erkölcsök ereje, tökéletessége. Az igényeknek divatos, felületes műveltség kell s ennek terjesztésében elüljárnak az iskolák, különösen a retoriskolák, melyek kevésbé aggódnak azon, hogy nem eszmét és gondolatot terjesztenek, hanem üres, képtelen formákkal töltik meg az ifjút. Honnan és hogyan szerezhették volna szellemi tartalmat az író, kinek ez iskolába kellett járni. A régiek tanulmánya utánzásnál tovább nem segíthette. A műveltség felületessége magával hozta nemcsak a szellemi, értelmi ürességet, hanem a hitnek és erkölcsöknek megingását is. Ebben a korban, midőn a valódi tudás, az igazi lelki műveltség, az erkölcs egyetlen biztos alapja oly igen ritka volt: nagy könnyűséggel terjedtek mindazok a külföldi babonák, idegen kultuszok, szokások, melyek mindmegannyi melegágyai voltak az erkölcsi könnyelműségnek s romlásba, sőt züllésbe vitték a vakon és tudatlanul rohanó közönséget.

Mindezeknek természetes következménye volt, hogy bár nagyon elszaporodtak az írók s az irodalom művelése és pártolása szinte divattá lett: abban a nagy tömegben alig találunk tiszteletre méltó alakokat. Hiszen maguk a császárok is foglalkoztak irodalommal, jártasok voltak az irodalom minden ágában és többen közülök irodalmi babérokra vágytak. Világos, hogy ez nem kedvezett a természetes fejlődésnek; az igaz, helyes és őszinte kritikának előre útját vágta s nagyban hozzájárult az irodalmi ízlés megromlásához. Mikor pedig írók és kritikusok végre szabadon beszélhettek, akkor már késő volt a szabadság. Trajanus, Hadrianus kora már nem tudta pótolni az addig elveszett erőket. Az a néhány kimagasló alak tehát, a melylyel mégis találkozunk, majdnem teljesen magában áll.

Az irodalmi műfajok között a szónoklat virágzott leginkább, melynek művelői közül Quintilianus, mint a retorika első állami tanítója, valóban komoly érdemeket szerzett azzal, hogy a retorikát cicerói magaslatra igyekezett emelni. Továbbá a császári udvartól várható jutalom reményében igen sokan foglalkoztak történetírással, mely azonban a hizelgés görbe útjain haladva kevésbé becses műveket produkált. Tacitus (Kr. u. 54—117) az egyetlen, kinek íratái örök becsűek, ki a történetírást Thucydideshez hasonló tökéletességgel művelte. A filozófiai irodalmat Seneca képviseli, egyike kora legtekintélyesebb és legműveltebb alakjainak, széleskörű, általános műveltséggel rendelkező ember, ki, mint Nero császár nevelője, az aktívus politikai életben is jelentős szerepet vitt. A költészetben a dráma, éposz és szatíra találnak több művelőre, de majdnem mindenütt a retorikus, deklamáló hang uralkodik. Ezt látjuk Seneca tragédiáiban, Silius Italicus és Papinius

Statius műveiben. Az epikus költészetben csak Lucanus érdemel különösebb figyelmet, kinek *Pharsaliája*, elfogultsága mellett is kiváló talentum műve. A satírában Persius, Sulpicia előkészítői az utolsó nagy satírikus, Juvenalis munkásságának. Ugyanilyen szempontból kell tekintenünk Petroniust, kinek *Trimalchio lakomája* cz. satírikus regénye egyike a legérdekesebb korrajzoknak.

Ez bizony nagyon kevés, de úgy látszik, hogy az irodalmi szegénységet pótolta a társadalmi bőség. A római városi élet valóban annyi anyagot nyújtott a maga ezerféle alakjával, változataival, folyton előbukkanó, el-eltűnő képeivel, hívatott és hívatlan szereplőivel, a politikai, magán- és társasélet eseményeivel, hogy bőven volt miről beszélni s az élénk szellemű római elégnék tartotta ezt a foglalkozást, hiszen, különösen az elnyomatás idejében, úgy se tehetett egyebet.

Az eltévelyedést, az ízlés megromlását a kor nevelési irányzata, az iskolázás divatos módja és egyéb politikai vagy társadalmi okok mellett különösen elősegítették a költői, szónoki versenyek, irodalmi felolvasások, u. n. reczitációk. Az irodalmi művek kiadása és terjesztése sokkal költségesebb és nehezebb volt, mint napjainkban, tehát élőlőz útján terjesztették, azaz mintegy előre gondoskodtak arról, hogyha a mű kiadásra kerül, olvasói, vevői legyenek. Erre szolgáltak a felolvasások, melyektől az író pártfogókat, híveket, művének barátokat, magának halhatatlanságot remélhetett. A római közönség lassanként nagyon megszerette ezeket az alkalmakat, hiszen más, nemesebb szellemi tápláléka úgysem akadt. Némelykor szorongásig megtöltötték az előadó termet s bőven ontották a költőnek, írónak a tapsot, a dicsőséget. Ma tudományos egyesületeket, irodalmi társaságokat alakítunk, melyek rendes felolvasó üléseket tartanak s tagjaiknak folyóiratokkal, évkönyvekkel, vagy rendes kiadványokkal mennek segítségére irodalmi munkájuk publikálásában. Ez kétségkívül nagy haladás, de ne feledjük, hogy a legkomolyabb tudományos testületnek is akad Plagiosippusa, a mi azt mutatja, hogy az irodalmi társaságokban is sok felületes munka kerülhet elő. Ugy kell tehát felfognunk, hogy a római felolvasások nagy népszerűsége, a taps és dicséret nem a műnek, hanem az írónak útalványozott udvarias nyilatkozat volt. A kor felületes műveltsége kevéssel beérte, nem volt nagyon kritikus, nem kívánta a nagyobb szabású, állandó hatásra számító szellemi termékeket, hanem azt kereste, a mihez legkönnyebben hozzájuthatott. Még a valamire való, érdemesebb írók is így mutatják be műveiket, nem éppen a nagy nyilvánosság, hanem zártkörű, válogatottabb közönség előtt, melynek kényesebb ízlése — úgylátszik — elég volt nekik.

A felolvasások divata voltaképpen Augustus alatt kezdődött, kinek barátja, a híres Asinius Pollio, tartotta az első nyilvános reczitációt, meg-

hívott vendégek s ezek között Augustus jelenlétében. Tiberius ugyan ridegebb és zárkózottabb volt, mintsem az ilyen dolgokban valami gyönyörűséget talált volna. Caligula és Claudius szintén keveset törődtek irodalmi dolgokkal, de Nero alatt nagyon divatba jöttek a recitációk. Nero maga is szerepelt, mint költő, felolvasó és előadó,¹ úgyhogy ettől kezdve az egész irodalom egyenesen a császártól indult ki s mértéke mindennek az volt, a mit a császár írt és mondott. Uralkodó családokban ma sem szokatlan az irodalmi és tudományos törekvések ápolása, sőt az alapos tudós képzettség és költői adomány sem, de az erőszakos beleszólás, mely a tekintély szavával akarja a vitás kérdéseket eldönteni, ma sem helyes, ma is lehet káros hatású. Ebből az időből csak Seneca, Lucanus és Persius neve érdemel említést.

Nero halála után, a Flaviusok alatt, még szorosabb kapcsolatba jött az udvar és irodalom, amennyiben a császárok és udvari emberek voltak az írók és költők leghathatósabb pártfogói. Vespasianust² csak főszenyvége akadályozta abban, hogy Quintilianus fölsegélésén kívül többet nem áldozott az irodalomért, Titus³ pedig maga is gyakorolta a költői művészetet. Domitianus ifjabb éveiben szintén vágyott költői babérokra, bár valóban értékes alkotásról nincs tudomásunk, a mi fennmaradt, azt csak a hízelgés színezte ki.⁴ A császári trónra jutva pedig teljesen elhagyta e törekvéseit, hanem inkább tehetséges írók és költők jutalmazására költői versenyeket rendezett, melyeken a nyertesnek aranyból való olajlombkoszorút adtak. Majd később, Kr. u. 86-ban a Capitoliumi Juppiter tiszteletére egy 5 évenként ismétlődő ünnepi versenyt alapított, mely három részből állott: zenéből, lóversenyből és tornából, a későbbieknél jóval nagyobb pályadíjakkal. A versenyzők görög és latin prózai művekkel is szerepelhettek és énekeseken kívül kar- és magán-cziterások is léptek fel. Az ünnepi játékokban maga Domitianus elnökölt, görög saruban és görög divatra szabott bíbor tógában és ő adta át a győztesnek a díjat, egy tölgykoszorút.⁵ Természetes, hogy ezzel egyáltalában nem sokat segített az irodalmon, sem a költők helyzetén. A szabad szó hiány a császár dicsőítése volt az írók főtörekvése és Statius, Silius Italicus és Martialis művei a legaljasabb hízelgésekkel vannak tele. Eredeti költői tehetségek kifejlődésére gondolnunk sem lehet. Domitianus, bár a tűzvész által elpusztított könyvtárat helyreállította, az elpusztult könyvek másolatait újból összehordatta, sőt még Alexandriába is küldött könyvek után,¹ az írókkal szemben még sem volt nagyon elnéző; a tarsusi

¹ Suetonius, Nero, 12. 20—25. Tacitus, Ab exc. XIV, 14. XV, 33. XVI, 4.

² Suetonius, Vespas. 18.

³ Suetonius, Titus, 3.

⁴ Valerius Flaccus, Argonautica, I, 12.

⁵ Suetonius, Domitianus, 4.

Hermogenest egy történelmi munkájában levő czélzások miatt keresztre feszíttette, Junius Rusticust pedig, mivel Thrasea Paetusról és Helvidius Priscusról dicsérő iratot írt, melyben őket legdicsőbb férfiakkal nevezte, szintén kivégeztette.²

Ily körülmények között szinte csodálatos, hogy a felolvasások továbbra is változatlanul divatban voltak, de könnyen érthető, hogy ez a munkásság belső érték tekintetében a lehető leggyengébb, mivel csak az egyének, a divat vagy a nap hőseinek, de legtöbbször a császároknak szájaíze szerint írott művekről lehet szó. Rögtönzések, melyekben az író szellemességét fitogtatta, epigrammák, meglepő, csattanós és szép formába öltöztetett élczek, vagy unalmas hosszúságú elbeszélő költemények, melyeket óriási fáradsággal hordtak össze: ezek voltak a szokottabb műfajok, melyek itt előadásra kerültek, ezeket művelték e kor költői: Statius, Silius Italicus, Martialis. Hogy ebből az irodalomnak kevés haszna volt, könnyű belátni.

Nerva és Trajanus alatt felszabadulnak ugyan a lelkek a hosszszas elnyomatás alól, de ez egyúttal az utolsó nagyszabású alkotások kora, Tacitus, Juvenalis és Plinius működésének tetőpontja. A nagyszámú érdeklődő és pártfogó mellett is csak a felolvasások tartották fenn a költők hírnevét és tették egész irodalmi munkásságát. Némelyek annyira mentek, hogy soha békét nem hagytak az embernek, folyton zaklatták ismerőseiket, barátait. Az egyik fűzfa poéta rekedtté kiabálja magát époszának szavalásával; a másik tragédiákat, a harmadik elégiákat olvas fel s egy-egy Telephusról, Orestesről szóló tragédiának előadása néha egész napokat vesz igénybe. Annyira jutotunk végre, mondja a satira író — Juvenalis — hogy szinte jobban ismerjük ama költemények színhelyét, mint saját házunkat és majdnem könyv nélkül előre tudjuk, hogy hol, mi fog következni. A költők apraja-nagyja mind ugyanazt az elcsépelet tárgyat nyaggatta; a szelek históriája, Mínos, Rhadamanthus és Aeacus biráskodása és az alvilág, az aranygyapjú története, a Lapithák és Centaurusok harca: ezt lehetett hallani szüntelen, a platán ligetekben úgy, mint a visszhangos márvány csarnokokban, ahol a tömérdek hallgató még az oszlopokat is kimozdította helyükből.³

Trajanus alatt különösen megszorodtak a felolvasások, nyilvános szavalatok és előadások. Mindenféle irodalmi műfajnak meg volt az a joga, hogy ily alkalommal bemutassák, nemcsak a költői, hanem a tudományos műveknek is. Törvénytörési és tanácsházbeli beszédek, történelmi művek, époszok, tragédiák és komédiák, lírai költemények

¹ Sueton. Domit. 20.

² Sueton. Domit. 10.

³ Juvenalis, VII. sat. 1—35 vs.

zenekisérettel vagy anélkül, élczes apróságok, szóval minden, de minden szerepelhetett itt. Az előadásokat gyakran előkelő Maecenások magánlakásán tartották s többen voltak, a kik akár hiúságból, akár valódi érdeklődésből a költő rendelkezésére bocsátották ily czélből a saját termeiket. Végre is az irodalompartolásnak abban az időben ennél hathatósabb és egyúttal olcsóbb módja nem volt. (Sokan vannak ma is, kik ennyit nagyon szívesen áldoznának, sőt vannak, kik egy művésznak, művésznőnek tekintélyes összeget adnak azért, hogy egy házi estélyen meghívott vendégeiket énekével, játékaival gyönyörködtesse. Ez azonban már egészen a hiúság számlájára írandó.) De nemcsak magánhelyiségekben, hanem nyilvános helyiségekben, csarnokokban, fürdőkben, templomokban, színházban is tartottak felolvasásokat.

Gyakran megtörtént, hogy a szegény írónak magának kellett felolvasó helyiségről gondoskodni, sőt neki kellett a termet bebútorozni székekkel, padokkal, felolvasó asztallal, a mi mind drága pénzébe került, még akkor is, ha csak egy előadásra bérelte ki a termet és bútorokat. És ez nem volt elég. El kellett járni az ismerősökhöz, az ilyen felolvasások barátaihoz, meghívni őket és a meghívás után újból figyelmeztetni a kítűzött nap közeledésére, nehogy elfeledjék. Belépti díjak természetesen nem voltak, hisz ily körülmények között örült az író, ha hallgatóságához juthatott. A tapasztalás azt mutatja, hogy a belépti díjért adott felolvasások ma sem nagyon látogatottak s talán egyetlen ország az egész világon Anglia, hol az embereknek erre is van pénzük. Akadtak néha bőkezű urak, kik az írót ismerve szívesen áldoztak még arra is, hogy fizessék a tapsolókat, de bizony sokszor maga az író hordozta még ezt a kiadást is. Természetes, hogy ekkora özön végre is igen sok volt s a közönség beleúnt az örökös felolvasásokba. A meghívottak vagy elmaradtak lassanként, vagy pedig elmentek ugyan az előadás színhelyére, de az előszobában, vagy a mellék helyiségekben tréfával, csevegéssel töltötték az időt; néha-néha betekintettek, hogy benn van-e már a felolvasó, elmondotta-e már az előszót, jócskán benne van-e már a könyvében. Akkor aztán, de még akkor is lassan és vontatva, bementek, de nem maradtak ott egész végig, hanem eltávoztak, mielőtt az előadásnak vége lett volna, némelyek rava-szúl és észrevétlenül, mások nyíltan és szabadon otthagya az egész társaságot. Az írók jó előre megkérlik az embereket, ismételten figyelmeztetik s mégis alig van hallgatójuk; ki jelen van is, arról panaszkodik, hogy elveszettnek mondja a napot, mert nem tudta semmittevással agyonütni.¹

A közönség részvétlensége többeket visszariaszthatott ugyan az írói munkásságtól, de azért a felolvasások divatja oly általánosan megmaradt, hogy Plinius levelei szerint, (I. 13.) Trajanus trónralépte

¹ Plinius, Epist. I, 13.

idején az egész április hónapban alig múlt el egyetlen egy nap, melyen felolvasás ne lett volna. Előkelő férfiak, volt konzulok, szenátorok, pl. maga Plinius is, nem restelték költeményeikkel nyilvánosan vagy szűkebb körben fellépni. Igaz is, hogy furcsa dolog, ha valaki, mondjuk pl. a lírikus, oly későn kezdi pengetni a lantot s akkor is voltak, a kik megrótták az ilyeneket, holott a köztársaság korából nagy államférfiak és írók egész sorozatára lehet hivatkozni, a kik így tettek. Ne feledjük, hogy a ki nem adott művek megbíráltatásának ez volt az egyetlen módja. Gondos író azonban előbb maga nézi át a fogalmazványt, azután két-három ismerősének olvassa fel, majd többekkel is közli, hogy nézzék át és bírálják meg; írásbeli megjegyzéseiket, ha valamely dologra nézve maga sincs tisztában, újból másokkal veszi fontolóra. Végül nagyobb közönségnek mutatja be művét s csak ekkor, csak ezután fog hozzá igazában a végső simításhoz. Viszont maga is a legszívesebben vállalkozik mások kézíratainak megtekintésére és kijavítására.¹ Ily megható baráti szívességgel ma is találkozunk az irodalomban. Az egyik előszót ír az ifjú ember verskötetéhez s így mintegy bevezeti őt az irodalomba. A másik a fiatal szerző tudományos készültségét, alaposágát bizonyítja ajánló soraiban. De az is megtörténik, hogy elismert tekintélyű és tudományosságú férfiak az előszóban köszönetet mondanak kedves barátjuknak, a ki a kéziratot átnézni, szíves tanácsaival vagy talpraesett megjegyzéseivel segíteni és javítani szíves volt. A jó barátoktól ezenkívül azt is megkívánta a szerző, hogy a legnagyobb áldozatoktól se riadjanak vissza. Plinius pl. egy forró júliusi hónapban két napon át olvasta barátai előtt egyik vegyes tartalmú és vegyes mértékű verskötetét, anélkül, hogy egyetlen-egy darabját is elengedte volna.²

A felolvasásoknál különös gond és figyelem tárgya maga az előadó, hangja, hanghordozása, taglejtése s több efféle külsőség. Plinius nagyon aggódik, hogy rossz felolvasónak, rossz versszavalónak ne mondják és egy alkalommal egyik szabadosát kéri fel költeményei előadására.³ Rendkívüli örömmel írja egyik barátjának, hogy az ifjú Calpurnius Piso mily sikerült felolvasást tartott elegiáiból. Dicséri nemcsak a költeményeket, hanem főképpen az előadást, mely kellemes és csengő hangon, elég hévvel és kellő arckifejezéssel folyt mindvégig, úgy, hogy az előadás végeztével összecsókolta az ifjút, biztatta, hogy csak folytassa ezt a szép működést és örömmel gratulált anyjának és testvérének, kik a hallgatóság között szintén jelen voltak.¹ Külön tanulmány tárgya az is, hogy miképpen viselkedjék az előadás alatt maga

¹ Plinius. Epist. III, 15. V, 10. 17. VIII, 4. IX, 34.

² Epist. VIII, 21.

³ Epist. IX, 34.

az író. Némelyek némán és mozdulatlanul ülnek, mások halk mormolással, szemforgatással és kezük jártatásával kísérik a felolvasó szavait.

Ha elfogulatlanul tekintjük ez irodalmi szokást, el kell ismernünk, hogy a szellemi termékeknek általánosan, vagy legalább is minél szélesebb körben ismeretessé tevésére ennél gyorsabb és hatásosabb mód nem volt abban a korban. De bizonyos, hogy az ily reczitációk főképpen a hiúságnak voltak melegágyai s a józan kritika ritkábban érvényesülhetett velük szemben. Annyi hasznuk talán mégis volt, hogy az Augustus korában kifejlődött könyvmásolásra, kiadásra és árulásra, az irodalmi műveknek az egész birodalomban való terjesztésére jótékony hatással voltak és azt hiszem, ez bőségesen elég volt.

A felolvasásoknak leghivebb látogatója és barátja az ifjabb Plinius, ki majdnem valamennyi előadásra el szokott menni, ismeretségben állott kora összes íróival, költőivel s általában egyike volt a legfáradhatatlanabb és legbuzgóbb irodalom-barátoknak. Kedves, rokonszenves alakja nem ismeretlen a római irodalommal foglalkozók előtt. Egyike ő a legszeretreméltóbb egyéniségeknek, ki mint korának gyermeke, mindenben a szokások hű követője. Előkelő szenátor, a császár barátja, az irodalomnak és íróknak lelkes hive, ki mint Kazinczy, egy egész irodalmi körnek éltető, bátorító, buzdító szelleme volt. Egyszerű, finom lelkét minden kicsi dolog érdekli, személyi ügy, közérdek, vagy államügy s barátaiért mindig kész egy kis lekötelező szivességre. Ily módon kortársai között igen nagy tekintélyt tudott szerezni, tiszta és nemes jelleme pedig ma is becsülésre méltó. Szemére hányják ugyan, hogy Trajanus császárhoz intézett dicsőítő iratában (panegyricus) áradozó bőbeszédűséggel dicséri a császárt és mond köszönetet azért, hogy a consuli méltóságra juttatta őt; de elfelejtik, hogy a korában divatozó szokás elől nem térhetett ki s hogy nem alázatos meghunyászkodással, hanem igazi férfias önérzettel áll a császár előtt is, miről leginkább hozzá intézett levelei tanuskodnak. Panegyricusa, mint az irodalomban egyetlen ilyenemű ránk maradt szerzemény, irodalomtörténeti szempontból kiválóan becses. De legértékesebbek levelei, (összesen tíz könyv), melyekből egy rendkívül egyszerű és eredeti egyéniséget, egy igazán humánus gondolkodású és emberbaráti érzésű, nagyműveltségű embert ismerhetünk meg. Levelei azért is fontosak, mert tele vannak kora műveltségtörténetére vonatkozó becsesnél becsesebb feljegyzésekkel. Összeköttetésben állott korának valamennyi író, politikus és költő emberével s az a számtalan reláció, mely barátaihoz fűzte, elég alkalmat adott neki hozzájuk intézett leveleiben mindenféle dolog felett való véleménynyilvánításra s így módon sok-sok becses adat megőrzésére.

¹ Epist. V, 17.

Ha ehhez hozzávesszük azt a keresetlen egyszerű és természetes előadásmódot, azt az igaz, őszinte buzgóságot, emberszeretetet, mely minden sorából kitűnik: csak akkor lesz igazi fogalmunk leveleiről és írójukról. Így méltán állíthatjuk őt a levélírásban Cicero, M. Staël vagy Mikes Kelemen mellé.

A sok mindentféle ismerős és ismeretlen alak között, kikhez leveleit intézi, Juvenalis neve egyáltalában nem fordul elő; úgy látszik, nem is ismerte a szatirairót. De egyébként minden író barátját, vagy ismerősét melegen, udvariasan emlegeti s ha valamely újabb munkájuk jelenik meg, el nem mulasztja udvarias bókoló nyilatkozattal megemlékezni róla. Tacitusnak megjósolja, hogy *Historiái* halhatatlanok lesznek s vele együtt örül a nagy dicsőségnek, mert úgy véli, hogy neki is jút valami belőle. Tacitushoz való ragaszkodása szinte meghatóan nyilvánul leveleiben. Készséggel elismeri az ő szellemi felsőbbségét, követni igyekszik őt, legalább úgy, hogy ha messziről is, de legalább első lehessen az utána menők között.¹ Sokkal érdekesebb azonban azokhoz való barátsága, kiket pártfogásával ő vezet be a közéletbe, vagy irodalomba. Ilyen pl. Suetonius, a császárok-életrajzainak szerzője, kihez a kedves, jóakarató pártfogó hangján szól s önzetlen barátságának igazán szép jeleit adja. Külön gondoskodik arról, hogy a szerény viszonyok között élő Suetonius olcsóbban juthasson egy neki való darabocska földhöz. Az olyan fajta szobatudósokat mint ő — mondja nagy szeretetreméltósággal — bőségesen kielégíti egy akkorácska föld, a hol fejüket lehajthatják, szemüket felfrissíthetik, az ösvényeken sétálhatnak és a hol minden apró szőlőtőt ismernek s valamennyi fácskájukat megszámlálhatják. Annyira megy iránta való jóindulatában, hogy kieszközli neki a tribunusi hivatalt s mikor látja, hogy barátja, szerénységeért, tudományáért csakugyan a legnagyobb kiténtetésre érdemes, külön ajánló levelet ír a császárhoz, melyben azt kéri, adják meg neki a három gyermekes családapák jogát; kérését azzal okolja, hogy már régóta barátja neki, hogy rendkívül derék, tisztességes, tudós férfiú, ki nek jellemét, tanulmányait figyelemmel kísérte s minél jobban megismerte, annál jobban megkedvelte. Végre ő maga biztatja Suetonius, hogy adja ki történeti könyvét, hadd lássa nevét a könyvpiaczon, hallja, hogy műveit másolják, olvassák és árulják.²

Valóban azt mondhatjuk, hogy Plinius képviseli a tekintélyes és művelt írói osztályt, melyhez Tacitus és Juvenalis is tartozott. Tacitus közéleti szereplése ugyan inkább Domitianus korára esik, konzúlsága azonban Nerva alatt volt, irodalmi műveinek kiadását pedig éppen Nerva

¹ Plinius, Epist. VII, 20. 33. IX, 33. I, 20. II, 1. IV, 13. VI, 20. stb.

² Plinius, Epist. I, 24. III, 8. X, 95. 96. V, 11. I, 18. IX, 34.

és Trajanus idejében kezdte meg s így az irodalomban ehhez az időszakhoz tartozik. Juvenalis életkora sokkal hosszabb, ugyan (55—130 Kr. u.), de szatiráinak nagyrésze éppen Trajanus idejében keletkezett, csakhogy nem volt ismeretségben sem Pliniussal, sem Tacitussal. Abban a körben, mely Plinius és Tacitus társaságát tette, csak egy néhány név ismeretes, de ebből is azt látjuk, hogy itt csakugyan önérzetes és öntudatos írói és egyéni tulajdonságokkal megáldott férfiakról van szó, kiket meg kell különböztetni a többi szolgálalkú, csúszó-mászó, kenyér- és alamizsna után szaladó alakoktól. Plinius, Tacitus, Juvenalis, Asinius Rufus, Fabius Justus, M. Aper, Julius Secundus, Curiatius Maternus a jeles tragédia író, Valerius Messalla, Tacitus apósa Agricola és a konzulságban hivatali elődje Verginius Rufus, másfelől Plinius barátai, kikhez leveleit intézte s ezek között Suetonius, Septicius, sőt maga a császár, Trajanus: ime ezek teszik a komolyabb és tisztességes elemet, irodalomban és közéletben egyaránt.

A másik részen, a gyengébb oldalon Silius Italicusról, Papinius Statiusról és Valerius Martialusról kell még egy pár szót szólanunk. Silius Italicus, miután nem éppen korrekt nyilvános politikai pályafutását bevégezte s rengeteg vagyont szerzett, a magánéletbe visszavonulva elhatározta, hogy felcsap költőnek és pedig Vergiliust fogja utánozni, ki az ő szemében a legnagyobb római költő. Könnyű elképzelnünk, hogy költeményei több szorgalmat, mint tehetséget mutatnak. Különben viszonyaira nem lesz talán fölösleges megemlítenünk, hogy pályafutását Nero császár idejében kezdette és pedig a közhit szerint azzal a nem éppen jóhírű foglalkozással, hogy felségsértési perekben a közvádoló szerepét töltötte be. Ezt a foltot azonban Vitelliusal való barátsága idején bölcsen és szépen lemosta nevével. Majd Ázsia tartomány kormányzójává lett, mely minőségben dicsőséget szerzett magának. Ekkor a közélettől egészen visszavonulva, régi életmódjában rátapadt szennyet dicséretreméltó nyugalommal igyekezett egyészen elenyésztetni. A legelőkelőbb polgárok között forgott ugyan azontúl is, de nem bántotta hatalomvágy, irigység. Tisztelői, követői mindig nagy számmal voltak körülötte s ezek társaságában tudományos beszélgetéssel, vagy pedig irogatással töltötte idejének nagy részét. Később az évek súlyától lenyomva elhagyta a várost és Campaniába költözött, honnan még az új császár (valószínűleg Nerva) trónra lépésekor se tért vissza. Szeretett mindent, a mi szép; számtalan villája volt, melyeket folyton újabbakkal szeretett felcserélni és ezek mindenike könyvekkel, szobrokkal, képekkel volt diszítve, melyeket nemcsak úgy tartogatott magánál, hanem valóságos tisztelettel nézett rájuk. Különösen tisztelte Vergiliust, kinek születésnapját, mint a sajátját megünnepelte és siremlékét Nápolyban szentnek tartotta, mint egy templomot. Nyuga-

lomban halt meg 75 éves korában, (Kr. u. 100 körül), inkább elkényeztetett, mint gyenge testtel. Halálának oka valami gyógyíthatatlan daganat, melynek kezelését megúnva végre megmásíthatatlan szilárdsággal önkénytes éhhalállal múlt ki! Boldog és megelégedett volt utolsó perczéig és csak az az egy szomorúság bántotta, hogy kisebbik fiát kevéssel azelőtt elveszítette; de a nagyobbik élte virágjában, mint konzúlviselt férfiú maradt hátra.¹

Silius képviseli a nem hivatott, inkább szorgalmas költő, író embert. Óriási szorgalommal halmozza össze a második pún-háború anyagát, első sorban Livius, azután más nevezetesebb írók műveiből, hogy *Punica* cz. a. egy hatalmas, 15 könyvből álló époszt írjon a római fegyverek dicsőségéről. És bár munkáját nem lehet a történelmi események pusztá versbeszédésének tekinteni, mindazáltal nem egyéb, mint szorgalmasan összeszedett, összeirogatott hexameteres, történelmi elbeszélés, mely Saguntum ostromától egészen a zamai diadalig elég híven és elég részletesen adja elő az egész eseményt. Történelmi műnek tekinteni nem lehet, mert az írónak sem az volt a célja, hogy történetet írjon; de viszont költői értékéből sokat levon az, hogy mindenféle nyelv- és stílusbeli szépségei, az egész kompozíció s a sikerültebb részletek, vagyis mindaz, a mi nem pusztán a történethez tartozik, nagyon kevés eredetiséget mutat. Utánozza Vergiliust, Homerost, nemcsak egyes részletek átvételével, hanem nyelvben, stílusban, hasonlatokban, költői fordulatokban. Élvezetes és mindvégig érdekes akar lenni, de hiányzik mindennek legfőbb záloga: az eredetiség. Látjuk a jó szándékot, a buzgó törekvést, a hazai történet dicsőítésében nyilvánuló nemes eszményi felfogást, de a műben szorgalom látszik, nem költőiség. Együtt van benne mindaz, a mi csak elképzelhető, de éppen azért, rengeteg sulyánál és terjedelménél fogva, nem annyira üditőleg, gyönyörködtetőleg, mint inkább nyomasztólag hat. Nem is egyszerre írta, hanem hosszú ideig dolgozott rajta. Egyes részleteket, úgy látszik, már fel is olvasott belőle s az egész mű bizonyára csak Domitianus halála után került nyilvánosságra. Rengeteg tudomány és ismeret van benne, de hitet kelteni, meggyőzni, megindítani nem tud, gyönyörködtetésre nem való, mert érzik a költőiség hiánya, tudománynyal alkotott műnek, nem költői alkotásnak látjuk. A mi szemünkkel nézve a legfőbb nehézség éppen az, hogy a tárgy nem alkalmas epikus feldolgozásra. A pún-háborúk dicsőséges történetéből, bármily szép és vonzó is, még sem lehet époszt írni, mert belőle a mondai alap, a gazdag hagyomány, annak naiv hite, ennek csodálatossága egyaránt hiányzik. Ezért nem sikerülhetett Silius éposza, éppenúgy mint Vörösmarty *Zalán futása*.

¹ Plinius, Epist. III, 7.

A másik, talán leghívebb képviselője a kor ízlésének, a tudákos felületességnek, a szellemes üres csevegésnek, melyből hiányzik a komoly tartalom, de megvan a szép tetszetős külső forma: P. Papi-nius Statius (Kr. u. 45—96.). Ő egészen a mai kor embere, kihez hasonlót magunk között is nem egyet ismertünk. Nagy és széleskörű ismeretsége van, sok társaságba jár, a hol mindenütt szívesen látott vendég. Ismeri a görög és római történetet és mitológiát úgy nagyjában, ügyes a nyelv használatában, a verselés technikájában, megtanulta a műalkotás szabályait s ezzel a lekszikonokból vett ismeretanyaggal és mesterembszerű ügyességgel még arra is képes, hogy eredetinek lássék. Ő legalább azt hiszi, hogy mindig eredeti, pedig dehogya! Alkalmi író, a kit nem a belső szükség hajt az írásra, hanem az alkalom. Megrendelésre készült és megfizetett alkalmi költészet. De hát ne szóljunk nagyot, hiszen ma is olvashatjuk, hogy ez meg az az újság nemzeti, hazafias, vallásos ünnepélyekhez szavalásra alkalmas új költeményekkel, úgy egyesek, mint társaságok, kaszinók stb. részére szívesen szolgál. Statius és társai is éppen csak ezt tették, hogy t. i. azt a kevés tudományt és írói tehetséget apró pénzre váltották, hogy megélhessenek. És mivel nagy a kereslet, az a legügyesebb, a ki minél gyorsabban el tudja készíteni a megrendelést, minél ügyesebben meg tud felelni. Természetes, hogy első sorban a császár jóindulatát kell megnyerni és erre Statius a legaljasabb hizelgésekkel is kész. Mikor a császár asztalához meghívják, az a nap életének legboldogabb napja s nem győzi eléggé dicsérni Domitianust, a világ urát, kit egyenesen Juppiter mellé helyez. Ilyenfajta költeményekből áll az a gyűjtemény, mely *Silvae* czim alatt maradt ránk. Erdőknek nevezi maga a költő, ezzel mintegy jelezve a tartalom változatosságát, az előadás könnyedségét és pongyolaságát. Csakugyan egymást érik benne a legkülönbélebb költemények: temetési, vagy gyászvers, sirató dal, lakodalmi ének, házszen telés, császár, Domitianus, lovas szobrának dicsérete stb. E rop-pant tarkaságban aköltő legnagyobb érdeme az, hogy rögtön beletalálja magát a helyzetbe, egy-két nap elég neki egy-egy hosszú lélekzetű költemény megírására, sőt több időt nem is igen fordít egyikre sem. A mesterkélt érzelmek és gondolatok azonban mindig művészi formában nyernek kifejezést, melyben Statius rendkívül ügyes. Mindegy neki, akármilyen a tárgy; ha nem volna elég nagy és nevezetes, hogy komolyabb gondolatokat is fűzhessen hozzá, a mondvacsinált és jól megfizetett lelkesedés pótolja, a mi szükséges. Így az előadás merészsége és dagálya néha egyáltalában nem áll arányban a tárgy jelentéktelen voltával, de végre is nem kell mindent szószerint venni. A túlzásoknak, nagyításoknak, a szertelen hiperboláknak ez a magyarázata: nevezetes házi és családi ünnepek, melyeken lantja megszólalt, a születés, lako-

dalom, haláleset, valamely betegségből való szerencsés felgyógyulás, hivatalba lépés, valamely vállalat befejezése, valamely remek műtárgy megszerzése, pohárköszöntés, búcsú ünnep stb. Az előadás legnagyobb érdeme az élénkség, változatosság, a szín és tarkaság, mely a tárggyal mindvégig összhangban igyekszik maradni, noha ez nem mindig sikerül. Hangjának igazságát ott érezzük leginkább, hol saját élményeiről vagy tapasztalatairól van szó, vagy ilyenek vannak beleszőve a költeménybe. De soha sem kiméli a szót és a retorika mindenféle sallangját. A császár dicséretében határt nem ismer, mélységes hódolattal, alázatossággal dicsőíti a zsarnok Domitianust és a hizelgésben egészen az undorodásig megyen.

Kisebb költeményeken kívül két nagyobb szabású költeménye is maradt ránk: *Thebais* 12 könyvben, melyen a régiek törvénye szerint 12 évig dolgozott és az *Achilleis* csonkán maradt két könyve. Mindkettőnek tárgya, mint címök is mutatja, a görög hőskorból van véve. Amaz Oedipus fiainak szerencsétlen történetét mondja el egészen Creon haláláig, emez pedig a hellenisztikus kor példáira a hős vezér történetét tárgyalja, de csak addig, mikor Odysseus és társai Achilleussal útra kelnek Scyrusból. A több mint kilenczezer hexameterből álló *Thebais* jobbra a görög drámairodalom nyomán halad, Aeschylusnak Sophoclesnek, Euripidesnek e mondakörbe tartozó darabjait bőven felhasználja. Az egész költemény beosztásában, szerkezetében az Ilias hatása látható s könnyen érthető a költőnek az a törekvése, hogy a *Thebais*-ban az Aeneishez hasonló, mindenben méltó művet hozzon létre. Ha ehhez csak tudomány, ismeret és előkészület kellene, akkor a *Thebais* csakugyan egyike volna a világirodalom remekeinek. Tanulmányozása azonban arról győz meg minket, hogy Statiusban az utánzó-tehetségen és verselési ügyességen kívül mélyebb költői adomány egyáltalában nincs. Egyes részletek, tárgya, tartalma, kompozíciója, sőt egyes kifejezések, hasonlatok, szóval apró részletek félreismerhetetlenül magukon hordják a klasszikus görög és latin minták bélyegét. A római aranykor írói közül leginkább érezhető Ovidius hatása s általában Statius leginkább hozzá hasonlítható. Ugyanaz a könnyed verselés, ugyanaz a szellemes felületesség itt is, ott is, csakhogy Ovidiusban van igazi eredetiség, nyelvének klasszikus szépségét és tökéletességét pedig Statius retorikus cifrázkodása nem pótolja.

A harmadik, kiről egy pár szót kell szólanunk, Valerius Martialis. Működése sok tekintetben korszakalkotó, mivel ő tulajdonképpen megalapítója az epigramma költészetnek. E műfaj a görög irodalomban teljes, tökéletes formában maradt ránk, a rómaiaknál azonban Martialis kivételével alig akadt jelentősebb művelője.

Martialis a spanyolországi Bilbilisből származik. Ez a tartomány

korábban is több kiváló irodalmi férfiút adott Rómának. Seneca, apa és fiu, Quintilianus, kik nemcsak az irodalomban, hanem a közéletben is jelentékeny szerepet vittek, szintén hispániai származásúak s úgy látszik példájukat követte Martialis, midőn Kr. u. 64 körül Rómába költözött. Ő azonban nem jutott oly szerencsés helyzetbe, mint előbbi honfitársai. Egészen vagyontalan ember lévén, a gazdag és előkelő Statiussal szemben csak a legalsó irodalmi körnek lehetett tagja. Szűkös anyagi viszonyai az ügyvédi pályára vitték, hol valami kis keresete volt is, de nagy kedve soha sem volt ehhez a foglalkozáshoz. Általában egész élete és irodalmi működése azt mutatja, hogy az írók helyzete nem volt nagyon könnyű, noha nála egyéb okai is voltak a nyomorgásnak. Tudniillik a hispániaiak a retorikában már vérmérsékletüknél fogva is kiválóan ügyesek voltak, mely ügyességből benne sem hiányzott a kellő mérték, azonban a veleszületett és szintén fájának jellemvonását alkotó lustaságnál fogva nem igen volt hajlandó nagyobb erőfeszítésre, behatóbb vagy fárasztó munkálkodásra. Az ügyvédkedést is csak azért folytatta, hogy éppen keressen valamit, de eszménye a könnyű, sőt könnyelmű élet, lehetőleg teljes kényelem, semmi gond, örökös vidámság, lakoma és mulatás. Minthogy ezt a maga írói munkásságával másképpen elérni nem tudta, ő is áruba bocsátotta tehetőségét, olyformán, mint Statius. Volt hajlama könnyebb fajta versek írására, de nem belső ösztön hajtotta az írói működésre, hanem a megélhetés, illetőleg a kényelmes, nyugodt élet vágya. Kr. u. 80-ban a colosseumot felavató ünnepekre írott költeményeivel lépett először a nyilvánosság elé, (*Liber de spectaculis*) melyet a császárnak ajánlott. Már itt is kifejezést nyer a költőnek az a felfogása, hogy az írók anyagi helyzetét egyedül a császár, a nagy urak, hatalmasok biztosíthatják. Folytatta ezt a működést a xeniaknak, apophoretáknak, epigrammáknak nevezett kisebb fajta, legtöbbször disztihonokban írt, illetőleg egy pár versből álló költeményeivel, melyekben megteremtette az igazi, tartalmilag és alakilag felülmulhatatlan epigramma költészetet.

Ezeknek a rövid költeményeknek fő jellemvonásuk a csattanós élcz, a találó él, ez tette őket saját korukban oly keresettekké, szerzőjüket népszerűvé. Társaságban, lakoma után, vendégség alkalmával szívesen látták a kellemes, élczes Martialist, ki az asztalnál rögtönzött tréfás mondásaival mintegy új pezsgést hozott a petyhüdt testbe és lélekbe, megneveltette az izmokat és úgyszólván jól eső felfrissülést okozott. Népszerűsége valóban oly nagy volt, hogy itt-ott szétszórta, mintegy közzájón, forgó költeményeit már kezdték kapkodni, gyűjtögetni, sőt akadtak olyanok is, kik az ő jeles alkotásaihoz a maguk selejtéseit is hozzáadva, a saját nevük alatt publikálták.

Divatban volt nagy mulatások alkalmával a vendégeknek valami

ajándékkal kedveskedni s ilyen alkalmakra valók voltak a xeniák; az ajándékot tudniillik egy pár udvarias kíséző szóval adták át, ez volt a verses ajánlás, melyből Martialisnál minden tál ételhez, minden elképzelhető s akkor divatozott ajándékhoz egész külön választékot találunk. Legnevezetesebbek mégis maguk a társas életet, a mindennapi jelenségeket tárgyaló epigrammák. Ezekben sokszor egy-egy általánosan ismert alaknak, egy-egy típusnak dolgai vannak oly csattanósan, érdekesen, megkapóan versbeszedve, hogy a költő, kiben az eredetiségnek, rögtönzésnek ekkora adománya van, méltán érdemel dicséretet. Ebben a tekintetben Statiushoz hasonló és azt a csodálatos véletlent, hogy bár hosszú időn át együtt éltek és együtt működtek, nevét egyetlen epigrammában sem említi, csak úgy magyarázhatjuk, hogy Statius, mint előkelő irodalmi férfiú, bizonyára árthatott volna Martialisnak, ha csipkedni merté volna.

Mindezek dicséretére válnának Martialisnak, ha nem volna két nagy fogyatkozása. Az egyik, hogy teljesen hiányzik belőle az erős, önérzetes, határozott férfias jellem, mely nem retteg a koldus életmódtól, az alázatoskodó csúszás-mászástól. Ez a körülmény azt mutatja ugyan, hogy az írók anyagi helyzete nehéz volt, de nem mentheti Martialis. Kétségtelen, hogy ha hiányzik a gondtól mentes független élet, hiába való a szabadság, a szabad véleménynyilvánítás is. Másik hibája Martialisnak az erkölcsi érzék teljes hiánya. Mosdatlan szájjal, szégyen és himezés nélkül traktálja, emlegeti a legcsúnyább, sőt undorító nemű, természeti dolgokat, fajtalanságokat, kicsapongásokat. Bizonyos, hogy a régiek és különösen a római császárság kora, nem voltak ebben oly kényesek, mint mi. De Martialis a túlon is túl megy. Mindegy neki, akár természetes, akár természetellenes dologról van szó, mindig leplezetlenül nevén nevezi. Ez már csak az erkölcsileg züllött, lakomák, borozás mellett dőzsölő társaságnak okozhat gyönyörűséget, józan ember ilyen alkalmakra is tiszta csemeget kíván. Ő még Aristophanest is meghaladja. Ezt leszámítva, meg kell engednünk, hogy szerkezetben, nyelvben és stílusban egyformán elismerésre méltó epigrammái, utánozhatatlan eredetiségükkel, nyelvbeli tömörségükkel élvezetes olvasmányul szolgálnak.

Hozzá kell még vennünk mindezekhez, hogy Martialis művei éppen úgy, mint Plinius levelei, a sok vonatkozás, célzás és személyes élcz következtében a kor művelődéstörténetére megbecsülhetetlen források, melyekből sok adatot, felvilágosító, magyarázó szint nyerünk különösen az írók és költők, de általában koruk közéletének, társas érintkezésének ismeretéhez. Innen, ebből a két kútforrásból ismerhetjük meg legjobban, mennyire elfajultak a recitációk, melyek többé nem az irodalom terjesztésére, hanem az erkölcstelenség válogatott fűszerezésére szolgáltak.

Élete végét Bilbilisben töltötte. Kr. u. 96-ban, Domitianus császár halálával, egészen megváltoztak a viszonyok Rómában s észrevette ő is, hogy itt többé nem élhet, hogy népszerűsége lejárt magát. A léha udvar megvénült költőjét, a nagyok kegyenczét megvetik. Így Kr. u. 98-ban elhagyta Rómát, visszatért Bilbilisbe s ott halt meg 101 körül, nem mindenben teljesült reményekkel s nem teljes megnyugvással. Sajnálattal hallom — írja Plinius, Priscushoz intézett levelében — hogy Valerius Martialis meghalt. Szellemes, élczes és finom ember volt, ki nek irásaiban nagyon sok élcz és csípősség s nem kevesebb csinos-ság volt. Távozása alkalmával én adtam volt neki úti költséget; tartoztam ezzel barátságunknak, valamint ama kis versecskének, melyet rólam írt. Régen szokás volt, hogy azokat, kik egyeseknek vagy községeknek dicsőségét hirdetik, kitüntessék, vagy pénzzel megjutalmazzák: de a mi időnkben, mint sok más nevezetes és jeles dolog, ez is kiment divatból. Mert ha már többé nem teszünk dicséretre méltó dolgokat, helytelennek tartjuk azt is, hogy dicsérjenek. Végre pedig — mond Plinius — azért is megérdemelte, hogy barátságosan bocsássam el, mivel rólam oly kedvesen írt s most is megérdemli, hogy mint kedves barátomat megsírassam. Azt adta nekem, mit éppen adhatott és ha módjában áll, bizonyára nagyobbat is adott volna. Ámbár adhat-e valaki embernek nagyobb ajándékot a dicsőségnél, hírnévnél, a halhatatlanságnál? Mondhatná ugyan valaki, hogy amit Martialis írt, nem lesz halhatatlan. Megeshetik talán, hogy nem lesz; de ő oly formában írta, mintha örök életre szánta volna.¹

Trajanus és Hadrianus után, a mi jó volt addig az irodalomra, az is odalett, úgyhogy azon túl csak sinylődés volt az irodalom élete majdnem 400 éven keresztül. A süllyedés, bomlás e hosszú korszakában egyedül a jogtudomány s annak irodalma szerzett elismerésre méltó tekintélyt.

Incze Béni.

¹ Plinius. Epist. III., 21.